ХАЛҚ ЧОЛҒУЛАРИ ИЖРОЧИЛИГИДА АККОРДЕОН ЧОЛҒУ АСБОБИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Палуаниязов Мийрбек Қудайбергенович – *доцент ў.ў.а*
mistermrx001@gmail.com
Хожамуратов Салаўат – *талаба*
Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти Нукус филиали

ОСОБЕННОСТИ АККОРДЕОНА В ИСПОЛНЕНИИ НАРОДНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ

Палуаниязов Мийрбек Кудайбергенович – *и.о.доцент*
Хожамуратов Салауат – *студент*
Нукусский филиал Государственного института искусств и культуры Узбекистана

CHARACTERISTICS OF THE ACCORDEON IN FOLK INSTRUMENTS PERFORMANCE

Paluaniyazov Mirbek Kudaibergenovich – *Associate Professor*
Khojamuratov Salavat – *student*
Nukus branch of the State Institute of Arts and Culture of Uzbekistan

Таянч сўзлар: аккордеон, халқ чолғулари, ижрочилик, мех тизими, регистр ўзгартиргич, полифония, халқ мусиқаси, баян, Ўзбекистон мусиқаси, ансамбль ижрочилиги, халқ чолғулари, миллий мусиқа, ижрочилик, анъана, замонавийлик, мусиқа асбоби, ижодиёт, маданият, таҳлил.

Резюме. Ушбу мақола халқ чолғулари ижрочилигида аккордеон асбобининг ўзига хос хусусиятларини чуқур таҳлил қилади. Аккордеоннинг пайдо бўлиши, тарихи, унинг тузилиши ва ишлаш принципи, халк чолғулари репертуарида аккордеоннинг ўрни ва аҳамияти, шунингдек, аккордеон ижрочилигининг замонавий истиқболлари ҳамда ушбу асбобнинг миллий мусиқа маданиятимиздаги ўрнига бағишланади. Мақола аккордеон ижрочилигининг назарий ва амалий жиҳатларини ёритишга қаратилган бўлиб, унда аккордеоннинг халқ чолғулари ижросидаги имкониятлари, ифодавий воситалари ва бадиий хусусиятлари кенг қамраб олинади.

Ключевые слова: аккордеон, народные инструменты, исполнительство, меховая система, преобразователь регистра, полифония, народная музыка, баян, музыка Узбекистана, ансамблевое исполнительство, народные инструменты, национальная музыка, исполнительство, традиция, современность, музыкальный инструмент, творчество, культура, анализ.

Резюме. В данной статье проводится глубокий анализ особенностей аккордеона в исполнении народных инструментов. Он посвящен возникновению, истории, устройству и принципу работы аккордеона, роли и значению аккордеона в репертуаре народных инструментов, а также современным перспективам исполнения аккордеона и роли этого инструмента в нашей национальной музыкальной культуре. Статья направлена на освещение теоретических и практических аспектов исполнения на аккордеоне, широко охватывая возможности, выразительные средства и художественные особенности аккордеона в исполнении народных инструментов.

Key words: accordion, folk instruments, performance, flute system, register converter, polyphony, folk music, bayan, music of Uzbekistan, ensemble performance, folk instruments, national music, performance, tradition, modernity, musical instrument, creativity, culture, analysis.

Summary. This article provides a profound analysis of the characteristics of the accordion in the performance of folk instruments. It is dedicated to the origin, history, structure, and operating principle of the accordion, the role and significance of the accordion in the repertoire of folk instruments, as well as the current prospects of accordion performance and the role of this instrument in our national musical culture. The article aims to highlight the theoretical and practical aspects of accordion performance, covering extensively the possibilities, expressive means, and artistic features of the accordion in folk instrument performance.

Мусиқа инсониятнинг маданий меросининг ажралмас қисмидир. Ҳар бир халқнинг ўзига хос миллий мусиқа анъаналари, турли хил мусиқа асбоблари ва ижрочилик мактаблари мавжуд. Ўзбекистоннинг бой мусиқа маданияти ҳам асрлар давомида шаклланиб, ривожланиб келган. "Халк чолғулари" деганда, биз кўпроқ халқ ижрочилигида кенг тарқалган, анъанавий ва замонавий ижроларнинг ўзига хос бирлашувини акс эттирувчи мусиқа услубларини тушунамиз. Ушбу мақолада биз "Халк чолғулари" ижрочилигида аккордеон асбобининг ўзига хос хусусиятларини, унинг миллий мусиқа анъаналаримизга

интеграциялашувини ва замонавий ижро санъатидаги ўрнини таҳлил қиламиз.

Халқ чолғулари ижрочилигида аккордеон асбобининг ўзига хос хусусиятлари. Халқ чолғулари ижрочилигида аккордеон асбоби XIX аср охири – XX аср бошида Европа ва Россия мусиқа маданиятидан ўз ўрнини топган. Гармониканинг ривожланиши натижасида пайдо бўлган аккордеон (фр. *akkordeon*) баян ва гармоннинг бир тури сифатида қўл билан чалинадиган гармоника ҳам деб аталади. Унинг тарихи қисқа бўлса-да (120 йилдан ортиқ), скрипка, фортепиано каби классик асбобларга нисбатан тез ривожланди ва бутун дунёда, жумладан Ўзбекистонда халқ мусиқаси ижрочилигида кенг қўлланилмоқда.

Аккордеоннинг ўзига хос хусусияти биринчи навбатда **товуш чиқариш тизимида** намоён бўлади. Асбоб мех (белловс) ҳаракати орқали ҳаво оқимини яратади ва металл тилчалар (язычки) тебраниши натижасида товуш ҳосил қилади. Бу усул аккордеонга динамик имкониятларни беради: мехнинг сиқилиши ва кенгайиши орқали ҳажмни ўзгартириш (crescendo, diminuendo), ҳужум (атака) ва товушнинг узлуксизлигини назорат қилиш мумкин. Халқ чолғулари ижрочилигида бу хусусият рақс куйлари, полка, вальс ва миллий ўйинларнинг ритмик ва экспрессив ижроси учун ғоят муҳимдир.

Иккинчи ўзига хос жиҳати – **клавиатура ва полифоник имкониятлар**. Ўнг қўл учун мўлжалланган клавиатура фортепиано ва органга ўхшаш бўлиб, кичик октавнинг “фа” товушидан учинчи октавнинг “ля” товушигача бўлган диапазонни қамраб олади. Регистр ўзгартиргичлар туфайли товушни автоматик равишда икки баробар кўпайтириш (унисондан октавагача) ва тембрни ўзгартириш мумкин. Рус баяни билан солиштирганда аккордеон янада бойроқ ва рангли товушларга эга. Чап қўл тугмачалари эса бас товушлардан ташқари тайёр мажор, минор уч товушликларни, шунингдек септаккорд, камайтирилган ва орттирилган аккордларни ижро этиш имконини беради. Бу хусусият аккордеонни халқ чолғулари ижрочилигида ҳам якка ижро, ҳам ансамблда (масалан, халқ чолғу оркестрларида) кўп овозли мусиқани чалишга қодир қилади.

Ўзбекистонда аккордеон халқ мусиқасига мослаштирилган. Хорезм вилоятидаги анъанавий мусиқа маданиятида эркаклар ҳам, аёллар ҳам аккордеон (гармоника) чалишни яхши ўзлаштирган. Миллий рақслар ва халқ куйларини ижро этишда ундан фойдаланиш кенг тарқалган. Аккордеон диатоникдан хроматик товуш қаторига ўтиши, унисон товуш тизими ва кўп қаторли клавиатураси туфайли мақом ва усулларга (ритмик асослар) мос келади. Тошкент давлат консерваториясида 1957 йилдан бошлаб баян ва аккордеон синфлари очилиб, халқ чолғулари кафедрасида ижрочилар тайёрланмоқда. “Дўстлик”, “Вдохновение” каби ансамбларда аккордеон рус ва ўзбек халқ куйлари, классик асарларни ижро этишда фаол иштирок этади.

Халқ чолғулари ижрочилигида аккордеоннинг яна бир муҳим хусусияти – **портативлиги ва универсаллиги**. Уни очиқ ҳавода, тўй ва сайилларда, клубларда чалиш мумкин. Мехнинг тез ўзгариши орқали “драйв” ва “кач” ҳосил қилиш, диатоник асбобларга хос тембрларни тақлид қилиш имкони бор. Бу хусусиятлар аккордеонни фақат соло эмас, балки доира, дутор, танбур каби анъанавий чолғулар билан ансамблда ҳам самарали қилади. Аккордеон халқ чолғулари ижрочилигида ўзига хос динамик, тембрлик ва полифоник имкониятлари туфайли муҳим ўрин тутмоқда. Ўзбекистон мусиқа маданиятида унинг мослашуви миллий ижрочиликни бойитиб, янги имкониятлар яратмоқда.

Аккордеон асбобининг пайдо бўлиши ва тарихи: Аккордеон, шунингдек, баян (рус тилида) ёки гармонь деб ҳам аталади, XIX асрнинг бошларида Европага пайдо бўлди. Унинг пайдо бўлиши ҳавони ички механизм орқали ўтказиш ва шу орқали махсус тилчаларни (пластинкларни) тебратишга асосланган. Аккордеоннинг дастлабки шакллари содда эди, лекин у тезлик билан такомиллашиб, мураккаб ва ифодавий имкониятларга эга бўлди. Унинг дунё бўйлаб тез тарқалиши, унинг ўзига хос ёқимли овози, транспорт қилишнинг қулайлиги ва турли жанрларда ишлатиш имконияти билан боғлиқ.

Аккордеоннинг тузилиши ва ишлаш принципи: Аккордеон икки қисмдан иборат – ўнг қўл клавиатураси (одатда пианиносимон ёки тугмали) ва чап қўл клавиатураси (бас ва аккордлар учун тугмали). Иккала қисм ўртасида эса механика (мех) жойлашган. Мехни кенгайтириш ва сиқиш орқали ҳаво ички қисмга урилади ва тилчаларни тебратиб, овоз чиқаради. Ўнг қўл клавиатураси мелодияни ижро этишга хизмат қилса, чап қўл клавиатураси ритмик ва гармоник ҳамроҳликни таъминлайди. Аккордеоннинг

регистрлари (ўзгартиргичлари) унинг овози тембрини ўзгартириш имкониятини беради, бу эса ижрога турли ранглар киритишга ёрдам беради.

"Халк чолғулари" репертуарида аккордеоннинг ўрни ва аҳамияти: "Халк чолғулари" ижрочилигида аккордеоннинг ўрни беқиёс. У нафақат анъанавий халқ куйларини ижро этиш учун, балки замонавий мусиқий услублар, жумладан, авторларининг ўзи ижро этадиган асарлари, эстрада, jazz ва бошқа жанрларда ҳам кенг қўлланилади. Аккордеоннинг диапазони кенг, овози ўзгарувчан ва ифодавий жиҳатдан бой бўлиб, у мураккаб мелодик чизиқлар, экспрессив гаммалар ва лирик пардаларни ижро этиш имконини беради.

"Халк чолғулари" ижрочилигида аккордеон:

- **Анъанавий мелодияларни янгича талқин этиш:** Аккордеоннинг ўзига хос овози ва ижровий имкониятлари анъанавий халқ мусиқаларига янгича ранг ва шарҳ киритишга ёрдам беради.
- **Шарқона мусиқалар ва jazznинг интеграцияси:** Аккордеон ижрочилари кўпинча шарқона мусиқаларнинг ифодавий хусусиятларини jazznинг импровизацион ва ритмик элементлари билан уйғунлаштириб, ноёб ижод намуналарини яратадилар.
- **Соло ва ансамбл иможролари:** Аккордеон якканамо ёки турли ансамбллар (симфоник оркестр, эстрада оркестри, халқ чолғулари ансамбли) таркибида ҳам муваффақиятли ижро этилиши мумкин.
- **Муаллифлик ижодиёти:** кўплаб композиторлар ва ижрочилар аккордеон учун махсус асарлар яратганлар, бу эса унинг "Халк чолғулари" репертуаридаги ўрнини янада мустаҳкамлайди.

Аккордеон ижрочилигининг замонавий истиқболлари: Замонавий техника ривожи ва мусиқа технологияларининг ўсиши аккордеон ижрочилигига ҳам ўз таъсирини ўтказмоқда. Электрон аккордеонлар, синтезаторлар ва компьютер дастурлари аккордеоннинг ифодавий имкониятларини кенгайтириб, унинг овозини янада бойитиш ва турлича шакллантиришга шароит яратмоқда. "Халк чолғулари" ижрочилигида аккордеоннинг замонавий истиқболлари янгича ижодий йўналишлар, жанрларнинг интеграцияси ва глобал мусиқа маданиятида унинг ўрнини янада мустаҳкамлашини кўрсатади. Аккордеоннинг техник механизмларини чуқурроқ талқин килсак, аккордеоннинг техник механизмлари жуда мураккаб ва ўзига хос бўлиб, улар асосан **мех (белловс)**, **язычклар (reed) тизими**, **клавиатура ва тугма механизмлари**, **регистр ўзгартиргичлар** ва **ҳаво оқимини бошқариш клапанлари**дан иборат. Қуйида уларни чуқурроқ ва техник жиҳатдан талқин қиламан.

1. Мех (Bellows) – асбобнинг “юраги” ва ҳаво насоси

Аккордеоннинг энг муҳим қисми – **мех** (фр. soufflet, ингл. bellows). У гофрланган картон ёки тери қатламларидан ясалган, ҳаво сиқиш ва кенгайтириш учун мўлжалланган.

- Мехни **сиқиш** (push/compress) ва **кенгайтириш** (pull/draw) ҳаракати ҳаво босимини яратади.
- Ҳаво босими (pressure) = куч / мех юзаси майдони формуласига асосан ҳосил бўлади. Қанча кучли ва тез ҳаракат қилинса, товуш шунча баланд ва кучли чиқади (crescendo ва динамик ўзгаришлар).
- Мех икки томонлама ишлайди: сиқилганда ҳаво ичкаридан ташқарига, кенгайганда эса ташқаридан ичкарига оқади. Бу аккордеонга доимий товуш чиқариш имконини беради (фортепианодан фарқли ўлароқ).

Мехнинг сифати (ҳаво ўтказмаслиги, эластиклиги) асбобнинг умумий товуши ва ижро қулайлигини белгилайди. Халқ чолғулари ижрочилигида мехнинг тез ўзгариши “драйв” ва ритмик “кач” ҳосил қилиш учун ишлатилади.

2. Язычклар (Reeds) ва Reed Block – товуш чиқаришнинг асосий механизми

Товуш **металл язычклар** (reed tongues) тебраниши орқали ҳосил бўлади. Ҳар бир товуш учун **иккита язычок** бир жуфт ҳолда ўрнатилади (бири мех сиқилганда, иккинчиси кенгайганда ишлайди).

- **Reed plate** – металл пластинкада иккита тешик (slot) бўлади. Ҳар бир тешик устида бир язычок ўрнатилади.
- Язычок бир томонгагина тебранади: ҳаво оқими уни тешикдан “суриб” ўтказади ва тебраниш бошланади. Тезлик ва амплитудаси ҳаво босимига боғлиқ (шунинг учун товуш баландлиги ўзгаради).
- **Valves (клапанлар, leather/synthetic flaps)** – ҳар бир reed platenинг тескари томонида тери ёки синтетик клапан ўрнатилади. Улар ҳавони фақат тўғри йўналишда ўтказади ва тескари томондан ҳаво ўтказмаслик учун ёпилади.

Бу ҳаво исроф бўлишининг олдини олади ва товушнинг тембрини шакллантиради (клапаннинг қалинлиги ва эластиклиги

товушнинг “ҳужуми” ва “узлуксизлиги”га таъсир қилади). Язычоклар **reed block** (язычок блоклари) га жойлаштирилади. Ҳар бир блокда бир неча жуфт язычок бўлиб, улар турли частоталарга (пичларга) мослаштирилган. Блоклар асбоб ичида вертикал ёки горизонтал жойлашган.

3. Клавиатура ва Паллет механизм (Pallet mechanism)

- **Ўнг қўл (treble)**: Piano accordionда фортепианосимон клавиатура, button accordionда эса тугмачали клавиатура. Ҳар бир клавиша/тугма **паллет (valve)** ни кўтаради.
- Паллет – кичик қопқоқча бўлиб, у очилиши билан ҳаво reed blockга йўналтирилади. Механизм рычаглар (levers) ва пружиналардан иборат: клавишани босганда паллет кўтарилади, қўйганда эса пружина уни ёпади.
- **Чап қўл (bass)**: Тугмачали тизим (Stradella bass system кўпинча). Бас тугмалари бас товушлар ва тайёр аккордларни (мажор, минор, септаккордлар) ижро этади. Улар ҳам ўз reed блокларига боғланган.

4. Регистр ўзгартиргичлар (Register switches) – тембр ва товуш кучни бошқариш

Аккордеоннинг энг қизиқарли механизми – **регистрлар**. Улар бир неча reed rank (язычок қаторлари) ни бир вақтда ёки алоҳида ишлатишга имкон беради.

- Ҳар бир клавиша/тугма бир неча (2–5 та) язычок қаторига боғланган бўлиши мумкин: унисон (8′), октава юқори (4′), октава паст (16′), ва ҳ.к.
- Регистр тугмалари (switch) механик рычаглар ва пивотлар (pivot) орқали ишлайди: улар reed block ичидаги ҳаво йўлларини очиб-ёпади.
- Мисоллар:
  - **Master** (барча регистрлар) – тўлиқ, бой товуш.
  - **8′** – асосий унисон.
  - **4′ + 8′** – октава юқори билан – яққол, ўткир тембр.
  - **Musette** – бироз детунланган икки язычок – “француз” вибрато эффекти.

Регистрлар ўнг ва чап қўл учун алоҳида бўлади. Уларнинг механизми кўп қатламли пластинкалардан иборат бўлиб, клавишани босмасдан ҳам товуш тембрини ўзгартириш имконини беради.

5. Қўшимча техник жиҳатлар

- **Ҳаво ўтказмаслик**: Мех ва корпусдаги барча бўғинлар махсус герметик материаллар билан ишлов берилади.
- **Тунинг (настройка)**: Язычкларнинг узунлиги, оғирлиги ва материаллари (сталь) товуш частотасини белгилайди. Босим ўзгарганда товуш бироз детунланади (шунинг учун профессионал ижрочилар мех босимини доимий ушлаб туради).
- **Портативлик**: Барча механизмлар бир корпусга жойлаштирилган, шунинг учун асбоб енгил ва ҳаракатчан.

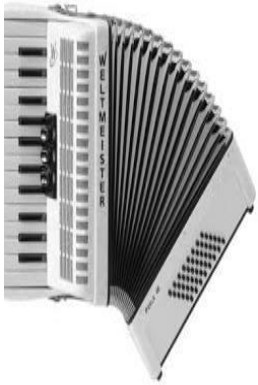
Аккордеонни ўрганиш ва ўқитишда визуал материаллар ҳамда кўргазмали методлар жуда муҳим рол ўйнайди.

Бу методлар ўқувчига асбобнинг тузилишини яхшироқ тушунишга ва мусиқа назариясини тезроқ ўзлаштиришга ёрдам беради.

Қуйида аккордеон бўйича асосий кўргазмали методлар ва фотосуратлар келтирилган:

1. Аккордеоннинг тузилиши ва фотосуратлари Биринчи навбатда, ўқувчи асбобнинг асосий қисмлари (ўнг клавиатура, чап клавиатура (баслар), мех (дам), регистрлар) билан танишиши керак.

2. Кўргазмали методлар ва воситалар:

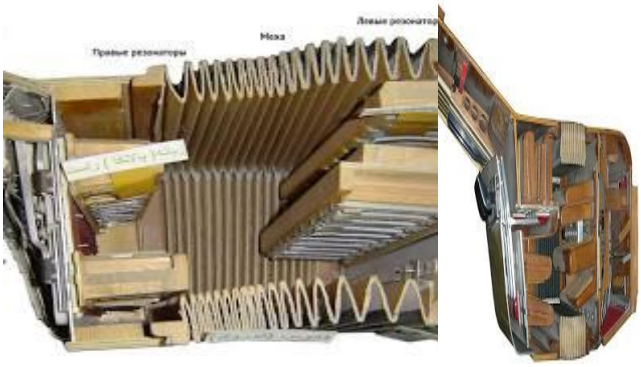
- **Клавиатура схемалари:** Ўнг ва чап клавиатурадаги тугмаларнинг жойлашуви тасвирланган рангли схемалар.

Айниқса, чап клавиатурадаги «Квинто-квартали доира» бўйича жойлашган басларни тушунтиришда схемалар жуда қўл келади.

- **Бармоқлар тартиби (Аппликатура):** Қайси бармоқ билан қайси тугмани босиш кераклигини кўрсатувчи график чизмалар.
- **Мех билан ишлаш графиги:** Куйнинг динамикасига қараб мехни (дамни) қандай тортиш ва сиқиш кераклигини кўрсатувчи белгилар.
- **Видео-дарслар ва демонстрация:** Ўқитувчининг асбобни тўғри ушлаш (посадка) ва ижро этиш ҳолатини жонли ёки видео орқали кўрсатиб бериши.

3. Ўқувчилар учун схемалар ва тузилиш тасвири: Бундай чизмалар болаларга

асбобнинг ички ва ташқи тузилишини содда ва қизиқарли тарзда тушунтиришга ёрдам беради.

Методик тавсия: Дарс давомида кўргазмали қуроллардан фойдаланиш ўқувчининг хотирасини мустаҳкамлайди. Масалан, «аккордеоннинг отаси» ҳисобланган орган ёки унинг яқин қариндоши баян билан солиштирма фотосуратларни кўрсатиш дарсни янада қизиқарли қилади.

Хулоса. Аккордеоннинг техник механизмлари ҳаво динамикаси, бир томонлама тебранадиган язычклар ва механик клапанлар тизимига асосланган. Бу унинг динамик имкониятларини (ҳажм ўзгариши), полифоник қобилиятини ва тембр бойлигини таъминлайди. Халқ чолғулари ижрочилигида мехнинг эркин бошқарилиши ва регистрлар туфайли аккордеон миллий куйлар, рақслар ва ансамбларда ўзига хос ўрин эгаллайди.

"Халк чолғулари" ижрочилигида аккордеон асбоби ўзнинг ўзига хос овозаси, кенг ифодавий имкониятлари ва кўпқиррали техникаси билан муҳим ўрин тутади.

У нафақат анъанавий меросни эъзозлаш, балки замонавий мусиқа санъатининг янги қирраларини кашф этишда ҳам муҳим восита бўлиб хизмат қилади.

Аккордеоннинг "Халк чолғулари" ижрочилигидаги муваффақиятли интеграцияси унинг миллий маданиятимиздаги ва жаҳон мусиқа санъатидаги ўрнини янада мустаҳкамлайди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Раҳимов, А. (2010). *Ўзбек халқ мусиқа асбоблари*. Тошкент: Ўзбекистон.
2. Жўраев, О. (2005). *Аккордеон ижрочилиги асослари*. Тошкент: Ўзбекистон давлат консерваторияси нашриёти.
3. Smith, J. (2015). *The Accordion: A Cultural History*. London: Routledge.
"Hulq Cholg'ulari" jurnali. (2018-2023). Turli sonlari.
www.accordeon-world.com (замонавий мақолалар ва тадқиқотлар).
4. Тихонов А.С. Баян и аккордеон в Узбекистане // Научный вестник. – 2021. – № 17. – С.
5. Махсус ва бадиий мухаррир. Мусиқа назарияси ва чолғулар ҳақидаги қўлланма. – Бухоро давлат университети, 2023. – 401 б. (аккордеон тавсифи: 18–19-бетлар).
6. Абдуазимов Ф. Чолғу ижрочилини ўқитиш бўйича илмий-ижодий ёндашувлар // CyberLeninka. – 2023.
7. Ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик тарихи // CyberLeninka илмий мақолалар тўплами.
8. Аккордеон – этнический инструмент // GoldAccordion.com. – 2019 (халқ мусиқасидаги хусусиятлар).